

МОТИВ О ДЕДАЛОВУ И ИКАРОВУ ЛЕТУ У САВРЕМЕНОМ БАЛКАНСКОМ НАРОДНОМ ПРЕДАЊУ

Напредак авијације у 20 веку и њено одомаћивање код нас оживело је и код нас причу из грчке митологије о Дедалу и Икару, која је најстарији забележени доказ о дубокој и давнашњој жељи човека да стекне начин како да се креће и влада ваздухом, о жељи познатој не само Грцима него и многим другим народима. Та жеља је овладала у толикој мери фантазијом појединих народа да су им народне умотворине пуне казивања о људима, бескрилним животињама и стварима које лете, а у којима, ипак, може да има успомена на стварне раније покушаје људи да израде средства или справе за летење.

И код нас и код наших суседа има таквих казивања и веровања. Могу се поделити у три групе. Једну групу чине казивања, особито у народним песмама, о јунацима и коњима који имају крила као своје сопствене органе (Реља Крилатица, Змај Огњени Вук, Војвода Момчило и други из народних песама, крилати човек златне косе из приче „Цар Дукљан“ у Вуковој збирци, итд.). Другу групу чине веровања да поједини људи, животиње и ствари могу да лете и без крила услед неке нарочите силе која је у њима. Такви се мотиви обично сусрећу у народним причама. Трећу групу чине казивања о људима који су правили и на себе стављали вештачка крила, обично од лаганог дрвета, па летели помоћу њих, успешно или неуспешно. Тај мотив се сусреће само у краћим причама или песмама у вези са грађењем високих грађевина или са појединим местима. По тим основним карактеристикама ова наша и суседска предања су веома сродна старој грчкој причи о Дедалу и Икару.

Дедал, легендарни уметник, Атињанин, коме грчка митологија приписује многа вајарска и грађевинска дела, напустивши Атину, склонио се на Крит, где изводи величанствена дела. Поред осталог он је саградио и лабиринт на Криту за Минотаура. Међутим, пошто је наскоро навукао на себе гнев краља Миноса, заједно са сином био је затворен у тај исти лабиринт. Захваљујући својој вештини, начини

он за себе и за сина Икара вештачка крила од перја слепљеног воском. Успели су да помоћу тих крила побегну са Крита. И против очева савета, син Икар је сувише узлетео у висину према сунцу, па су му се крила стопила услед сунчане топлоте, а он се срушио у море недалеко од острва Самоса. Отац га је сахранио на острву Икарији, које је прозвано по њему, као и суседно Икарово море. Дедал је доспео, здрав и читав, на Сицилију.

Сличне приче живе и данас на Балкану, само што се у њима не помињу Дедал и Икар него обично безимени мајстори или мајстори са обичним данашњим именима.

На нашем тлу забележена је једна прича са таквим мотивима још почетком прошлог века а у вези са рушевинама Петровграда на Петрову врху код Дарувара у Славоњини. У тамници у том граду чамио је и један човек пуних двадесет година, пошто су га отргли од жене и сина. Већ је толико остарео и онемоћао да се је једва вукао. Деси се те му једног дана дође млад човек, који му се каза да је његов син. При помисли да ће и његов син провести свој век у том разбојничком гнезду у доживотним мукама, отац зарије сину у груди нож да би га одједном ослободио сваке беде. Син је још имао снаге да исприча оцу да је и он био у сличном ропству у оближњем граду Бијелој па да је изумео крила од дашчица и помоћу њих долетео на Петров Врх и да је на тај начин хтео да спасе и свог драгог оца. У тај час је издахнуо. Како нико други није умео да управља дрвеним крилима, тако је пропала и вештина летења док је Деген, додаје Чапловић, није опет пронашао.¹⁾

Приче са таквим мотивима добро су познате и у Босни, и односе се на разне објекте који су узбуђивали народну машту. Један такав објекат је џамија у Бањој Луци, саграђена у 16 веку, (1576). По предању, паша је од откупа који је добио за Е. Ауершперга, подигао ту џамију. Кад су мајстори почели да праве мунару, питао их је паша да ли су где правили већу и лепшу џамију од те. Они одговоре да јесу, али за боље новце. Паша затражи од њих да праве бољу или неће живи сићи са џамије. Мајстори кажу да хоће, али за боље новце. Паша се разљути те нареди да се поскидају све скеле око џамије, а остану само оне око мунаре на којој су још радили. Кад се је паша удаљио, мајстор-баша сазове своје момке и предложи да начине крила од јелових дасака. Тако и ураде. Према томе како је и где који од њих пао, прозвана су места: Петрићевац, Дракулић, Горње и Доње Мотике, Влајковац, Бранковац, Блашко. Сви су остали живи осим седмог који је пао на неко брдо и

¹⁾ J. V. Csaplovics: Slavonien und zum Theil Croatien I (Pesth 1819) 76—77.

сломио ребро, па се брдо и село прозвали Ребровац²⁾). Варијанта овог предања, забележена у пределу Колима јужно од Бање Луке, унеколико се разликује: кад је џамија била готова, питао паша мајсторе могу ли да направе лепшу џамију. Пошто су рекли да могу, паша одмах посече једног мајстора. Хтео је да посече и остала четири, али га они умоле да им да суве липовине да доврше шерефе на џамији, па онда нека ради с њима што хоће. Место шерефе, они себи начине крила и у току ноћи побегну с мунаре на крилима. По томе где је и како је који од њих пао, прозвана су места у околини: Петрићевац, Павловац, Ребровац и Драгоблато.³⁾

Са вештачким крилима летео је и мајстор који је градио средњевековни град Добор у Босни. По предању које сам забележио 1937 у селу Дугом Пољу, мајстор је, осетивши да господар града, Деспот Вук, хоће да га смакне да не би и другом коме направио такав град, решио да побегне. Пошто није умео друкчије да сиђе, начинио је крила од дашчица. Било му жао да остави брадву, па је приметно и тако скочио. Али, када је доспео на земљу брадва га је посекла кад је пао. У селу Текућици (Грачанички срез, Босна) прича се (забележено 1938) слично: мајстор, који је био затворен да начини неку џамију или цркву, кад је свршио грађевину, начинио је себи крила да се помоћу њих спусти и побегне. Било му жао брадву да остави па је заденуо за корен од крила. Приликом летења, брадва му отсече крило и он падне и разбије се.

За манастир Возућу везује се такође предање о летењу, али је оно нешто друкчије: не лете помоћу вештачких крила мајстори него калуђер. Прича се (забележено 1938), у вези са предањем о пропасти манастира, да је један калуђер, кад су се спремали калуђери за бегство, направио крила од дасака премазаних и улепљених воском и летео помоћу њих. Али, пао је, набио се на неко дрво и тако издахнуо. То се место прозвало отада Столоваш, а место где му је испао крст прозвало се Крст.

Црква манастира Дечана је веома монументална грађевина, па је и она увелико импресионирала народну машту и осећања не само у ближој околини него и далеко од Дечана. Поред осталог, и ту се сусреће причање о летењу помоћу вештачких крила. Има га и код Срба и код Арбанаса у околини Дечана и Призрена. Срби око Призрена причају да је мајстор који је градио Дечане, завршивши цркву,

²⁾ *Р. Сировина*: Бањалука. Босанска вила V 1890 (Сарајево) 341.

³⁾ *Ivo Šajnović*: Džamija Veradija. Zbornik za nar. život i običaje XIX (Zagreb 1914) 372.

саградио себи крила од дасака да се спусти помоћу њих. Међутим, пао је и разбио се, а где је пао ту је сада извор Кисела Вода. Арбанаси у селу Јунику, близу Дечана, причају (1947) да су Дечане градила тројица мајстора. Њима су (послодавци) скинули скеле и они остали на врху цркве, ради тога да они не би могли да још где направе такву цркву. Један је летео из Дечана и пао код Бање у Источком срезу, па је ту избила лековита вода; други је пао у близини цркве, и ту је избила Кисела Вода; трећи је пао више цркве, и ту је изникла борова шума. (Нисам сазнао како су летели.) А код Арбанаса у Хасу и ближеј околини Ђаковице опште је предање да су двојица мајстора, који су градили ту цркву, били себи начинили крила од дасака да се спусте на земљу, али су оба погинула. Угледни старац и првак Мон Бајрам из села Дамњана причао ми је (1940) о томе овако: „Седам краљева“ је градило дечанску цркву. Кад је црква била готова и требало да се мајстору додају лествице да сиђе, упитаће га да ли је могао да сагради нешто боље. А кад је он рекао да се је могло саградити нешто боље, онда му они измакоше лествице. Њих двојица што су била на крову замишле се шта ће да раде и како да се спусте. Начине крила да се спусте помоћу њих. Један је пао у Дечанску Клисуру и остао на месту мртав, а други је пао преко реке, где је сада Кисела Вода, а њихова тела су сахрањена у самој цркви.

Једна народна песма из околине Лерина (грчка Македонија), забележена пре неколико деценија а још необјављена, садржи слично предање: „мејмар“ (неимар) Петар градио је Дечане девет година са 300 мајстора и 200 шегрта. Кад је завршио, позвао је Петар краља да види да ли ће му се допасти манастир. Краљ, веома задовољан, благосиља мајку која је родила Петра и његову десну руку. Међутим, Петар му сам вели:

Ејди српски крал Стеване,
Шо ми гледаш на ошчо се чудиш:
Појће (=више) азна да даваше,
Поарна ќе градиме.

Краљ се наљути, па пресече Петру ноге до колена и руке до рамена и извади му црне очи. Петров ортак оде на високо црквено кубе.

Јунак мајсторлук знаеше:
Од дрво си крила направил
Шо ми литна дванаесе сати.
На појас му се згоди та-остра тесла,
Си посече нејно десно крило,
Кај шо падна, манастир се направил.

Песма се завршава тим што Петар одбија благо које му нуди краљ да би се хранио, јер да он има више блага него краљ.⁴⁾

За зидине Градину и Злоступ, на два узвишења у селу Тубићу (Црногорски срез, Србија), забележено је предање да су то били римски градови и да су под њима погинула два цара, Дарије и Порије. Затим, ту се приповеда да су опсађени у једном од та два града правили крила па прелетали у суседни⁵⁾.

Нажалост без икаквих других појединости саопштено је предање из Црне Траве како је дрвена крила себи направио мајстор који је градио дворцац (Конак) у Нишу; конак су иначе градили Македонци и Дебрани, када у Црној Трави још није било мајстора.⁶⁾

На грађење једне задужбине кнеза Лазара, дакле у Србији, односи се једна песма, забележена још шездесетих година прошлога века вероватно негде у Боки или Херцеговини: кнез Лазар гради задужбину, цркву Ружицу под Кучакланином, а посао воде Југ Богдан и девет Југовића, али тако да је у народу завладало велико незадовољство. Кад је црква довршена, а неимар Раде је још на цркви, дозива га Југ Богдан и пита да ли је довршио цркву. Раде му одговара да има посла још за два дана, па се замисли како би дошао до Лазара:

Па јелова начинио крила,
И полеће са бијеле цркве;
Далеко га однијела крила,
Таман пољем четири сахата,
Па утече у Крушево славно.

Тако је дошао до Лазара и изложио му шта раде Југ Богдан и Југовићи.⁷⁾

Мотив о летењу помоћу вештачких крила сусреће се и у румунском народном предању, па, изгледа, и у бугарском.

У неким варијантама опеване легенде о зидању манастира Арцеша у Румунији, са главним мотивом о узиђивању

⁴⁾ Милојко В. Веселиновић: Леринске песме. Песма бр. 54: Цар Степан зида манастир. Рукопис у Архиву Српске академије Наука. На овај податак, као и на податак о грађењу задужбине кнеза Лазара, скренуо ми је пажњу д-р Бран. Крстић, коме и овом приликом захваљујем на томе.

⁵⁾ Ст. Обрадовић: Описание Окружја ужичког. Гласник Друштва српске словесности X (Београд 1858) 327.

⁶⁾ Р. Т. Николић: Крајиште и Власина. Српски етнографски зборник XVIII (Београд 1912) 56.

⁷⁾ Вуко Врчевић: Српске јуначке народне пјесне, књ. IV (1866). Песма бр. 37: Југовићи и Немањића благо. — Рукопис у архиву С. А. Н.

невесте да би грађевина успела, има помена и о прављењу вештачких крила. Кад је манастир довршен, пошто је узидана жена главног мајстора Манола, кнез пита мајсторе би ли умели да начине још лепши манастир. Мајстори поносно одговарају да би умели. Онда кнез нареди да се мајстори попну на кров па да се уклоне лестве: да би мајстори горе иструнули па да нико више на свету не може да се похвали да има тако леп манастир како што га он има. Међутим, мајстори начинише крила од лаких дашчица, али се на земљи окаменише. Како се је Маноле подигао, чује тихо кукање своје жене, глас који је толико волео, па му се помути свест и он падне мртав на земљу. На месту где је он пао избија сада извор слане воде, јер потиче од сузе несретне жртве. Песма је у Румунији веома раширена и постоје многе варијанте.⁸⁾ Нажалост, остала ми је неприступачна збирка *Theodorescu: Poesii populare* (Bucuresci 1885) чији је аутор прикупио и друге примере из старог и средњег века са мотивом летења помоћу вештачких крила.

Судећи по наслову једнога чланка — *П. М. Мајџеев*: Нашата авиация и Мајстор Манол — који је објављен у бугарском листу „Мир“ 1 децембра 1937, а који ми је остао неприступачан, мотив о летењу помоћу вештачких крила познат је и Бугарима и везује се за име легендарног мајстора Манола.

Остављајући по страни секундарне елементе као што су: занимање и име градитеља вештачких крила, везивање са неким другим мотивом из народног предања или вере (узиђивање невесте као грађевне жртве), улга брадве, суревњивост послодавца, сва изнета предања су међу собом веома сродна: у свима се ради о томе како се неки човек или људи спасавају из невоље на тај начин да праве вештачка крила од лаког дрвета (и воска, али не увек), па се помоћу тих крила спуштају из угроженог места или објекта; негде се прича да су остали живи а негде да су платили главом. Обично се онда и постанак неких топонима доводи у везу с тим летењима. Разлика је између старогрчке и савремених балканских прича у томе што по старогрчкој причи летач пада услед тога што му је сунчана топлота покварила крила и он пада у море, а у савременим причама из северних области Балкана летач се редовно спушта или пада жив или мртав на земљу, а само у једном случају (прича из Текућице) квар на крилима у току лета доводи до катастрофе. Те разлике се свде на утицај географске средине (море у Грчкој) и не могу се узети као разлог да се стара грчка

⁸⁾ *Kurt Schladebach*: Die aromunische Ballade von der Artabrücke. Erster Jahresbericht des Institutes für rumänische Sprache zu Leipzig (Leipzig 1894) 95—98.

прича одваја од савремених балканских. Значајно је подударане са старогрчком причом у томе што су градитељи вештачких крила готово редовно истакнути вештаци, па се мотив везује понегде баш за легендарне уметнике архитекте: Раде неимар, Маноле.

Поменуте, као и непоменуте, разлике у појединостима могу да послуже као грађа за изучавање ширења и живота мотива из народног усменог предања.

Основа је, дакле, у савременим причама о летењима, потпуно иста као и у старогрчкој причи о Дедалу и Икару. Не може стога бити сумње да су садашња балканска предања у генетској вези са тим старогрчким, које је забележено пре више од 2000 година. Али, каква је стварно та веза, то је питање на које се не може дати коначан поуздан одговор.

Чињеница да је у старини забележена прича о Дедалу и Икару у Грчкој не значи да је тај мотив и тада био познат само у Грчкој: као и други елементи у грчкој религији и митологији, и тај је могао бити тада пореклом са стране или познат на ширем пространству, рецимо на читавом Балкану и Егеји, али је, захваљујући раној појави писмености у Егеји, ту рано и забележен. Мени лично изгледа та претпоставка највероватнија, ма да за њу, у овај мах, не бих могао навести неке друге јаче разлоге.

Друга је могућност да је мотив о летењу људи помоћу вештачких крила доспео северним балканским народима баш из Егеје, па да су га они сачували до данас незнатно измењена. У прилог овој претпоставци говори особито чињеница да је у античко доба баш на нашем терену несумњиво била позната прича о Дедалу и Икару, где је доспела посредством Рима. Међу другим римским споменицима нађеним у Старом Плевљу, у непосредној близини Плевља, нађен је оштећен рељеф, још висок 0,625 м. Рељеф приказује младића у ког су опружене руке а за њих гривнама утврђена крила. Пач је идентификовао тај лик са Икаром.⁹⁾ Узгред да напоменем да се та претстава Икара разликује знатно од претставе на чувеном рељефу у Villa Albani у Риму: на том рељефу приказан је Икар са једним постављеним и другим припремљеним крилом.

Без обзира на то да ли је мотив о летењу са вештачким крилима од дрвета и воска егејски или општебалкански, он је несумњиво веома стар и у северним балканским земљама и у старије време везивао се је, вероватно, само за утврђења на висовима, јер других високих грађевина једва да је и било. А када су у средњем веку и доцније подиг-

⁹⁾ К. Пач: Из Пљеваљског Санџака. Гласник Земаљског музеја ХХI (1909) 124.

нуте и многе високе монументалне црквене грађевине, и на њих се је лако могао пренети и везати мотив о спуштању са висине помоћу вештачких крила. Могућно је да су и путујући мајстори донели тај мотив и утицали на његово ширење. Међутим, током времена су се дешавали око нас догађаји и проналасци о којима су вести допирале и у наше земље и те вести су могле утицати на освежавање и одржавање прича са тим мотивом. На првом месту је Леонардо да Винчи (1459—1512), чувени италијански сликар, вајар, архитекта и природњак, који се је бавио и плановима за израду справа за летење. Вести о томе су могле лако доспети и у наше земље, јер је у то време саобраћај са Италијом био веома жив. Могло се је чути и за покушаје градње и летења са балонима и другим направама крајем 18 и почетком 19 века, нарочито за случај члана француског конвента Друеа, који је 1793 пао у руке Аустријанцима и био заточен у тврђави Шпилбергу, у Брну, где је био начинио неку направу са крилима у облику змаја од хартије, али пао и сломио ногу и није успео у бегству¹⁰⁾

Предање које је Чапловић објавио 1819 (а забележио знатно раније) говори за већу старину мотива на нашем тлу.

Београд.

Мил. С. Филиповић.

SUMMARY

Mil. S. Filipović: THE DAEDALUS AND ICARUS MOTIF IN CONTEMPORARY BALKAN FOLKLORE

According to ancient Greek myth, Daedalus and his son Icarus built the famous Cretan labyrinth where they were later imprisoned; they escaped from the prison and from Crete using artificial wings made of feathers and wax. The contemporary Balkan peoples — the Southern Slavs, Rumanians and Albanians — possess tales and songs containing the same motif: massons, soldiers, monks, being in trouble, make artificial wings and fly from the top of a castle, or a church, or a mosque, and escape or perish. The motif could come to the peoples in the North of the Balkan Peninsula in two ways: either it is a common Balkan-Aegean culture trait, recorded incidentally among the Greeks already in the Antiquity, or the motif has come to them lately from the Greeks. Although a Roman relief, unearthed near the town of Piljevlja, speaks in behalf of the second possibility, the author, however, is inclined to adopt the first one.

¹⁰⁾ Т. Карлајл: Историја француске револуције II (Београд) 790—800.